

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Asqarova Dilafroz Ibrohimovna

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tushunchalarni shakllantirishda ta‘limning ilg‘or metodik usullaridan foydalanishning nazariy, tarixiy va amaliy jihatlari yoritib berilgan.*

***Kalit so‘zlar.** Tushuncha, qonun, qaror, standart, tarbiya, o‘qitish, intellekt, faoliyat, metod, dastur, tafakkur, abstraksiya.*

KIRISH

Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan vazirliklar tarkibidan Maktabgacha ta‘lim vazirligining ajralib chiqishi asnosida sohada ko‘plab hal qilinishi zarur bo‘lgan masalalar belgilab berildi. Ushbu masalalar qonunchilik asosida qabul qilinayotgan qaror va qonunlar asosida ijroga yo‘naltirilib borilmoqda. Maktabgacha ta‘lim vazirligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha ta‘lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-5198-sonli Qarori asosida 2017 yilning 30 sentabrda tashkil qilindi. Vazirlik tomonidan O‘zbekistonda birinchi marta MTTlarga mavzuli rejalashtirilgan ta‘lim dasturi tarqatildi. Ta‘lim jarayoniga endi kirib kelayotgan bolalar har tomonlama qo‘llab-quvatlash tamoyili asosida ishlab chiqilgan yangi dastur “Ilk qadam” deb nomlandi.

Mazkur davlat dasturi barcha maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining davlat o‘quv dasturi sifatida 2018 yildan buyon amaliyotga joriy qilinib kelinmoqda. Dastur bolani kompetensiyaviy yondashuv asosida maktabga tayyorlashni ko‘zda tutib, ular umumiy va rivojlanish sohalari kompetensiyalari sifatida bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda ijtimoiylashuv ko‘nikmalarini shakllantirishda tayanch manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Maktabgacha ta‘limni rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 16 dekabr kuni “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunining imzolanishi navbatdagi muhim qadamlardan bo‘ldi. Qonun bilan

maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, maktabgacha ta'lim va tarbiya olishga doir davlat kafolatlari aniq belgilab berildi.[1]

Vazirlar mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802-sonli qarori bo'yicha tarbiyalanuvchilarga ta'lim-tarbiya berish bugungi kunda barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yo'lga qo'yilgan. Davlat standartining maqsadi maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish hisoblanadi. Uning vazifalari qatorida ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etish ham bor.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bolalarning intellektual ta'limi uchun dunyoni o'qitish uchun zarur bo'lgan aqliy jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi matematik tasavvurlarni o'zlashtirish juda katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlillari shuni ko'rsatadiki, matematik tushunchalarni rivojlantirish mahsulining yuqori darajadagi yangiligi, unga erishish jarayonining o'ziga xosligi va aqliy rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatish bilan ifodalanadi. Ayrim mualliflar bolaning turli fikrlashlari ularning oldida turgan yangi muammolarni mustaqil yechishga, chuqur bilimlarni tez egallashga, qulay imkoniyatga yengil o'tishga undaydi, deb hisoblaydilar.

Psixolog olim P.Ya.Galperin va T.V.Taruntayevalar bolada matematik tasavvurni shakllantirish ob'ektiv-hissiy faoliyatga asoslanishi kerak, natijada bilimlarning butun hajmini o'zlashtirish, hisoblash va o'lchash qobiliyatlarini mohirlik bilan tushunish, umumiy matematik tushunchalarga yo'naltirish uchun mustahkam, elementar asosni topish oson deb hisoblashadi.

Matematik o'qitish metodikasi didaktik printsiplarga asoslangan: izchillik, tizimlilik, individual yondashuv, bosqichma-bosqichlik. Bolalarga vazifalar ketma-ketlik bilan beriladi, ular darsdan darsgacha murakkablashadi. Yangi mavzuga o'tishda, taqdim etilgan materiallar takrorlanadi, bu bolalar bilimlarini chuqurlashtirish va diqqatlarini yangi ma'lumotlarga yo'naltirishga imkon beradi (EI Shcherbakova).

S.L.Rubinshteynning birinchilardan bo'lib umumiy aqliy rivojlanish borasida qilgan izlanishlari maqsadga muvofiqdir. U ruhshunoslikdagi faoliyat toifasini ruhiy izlanishning obyektini hamda maqsadi qilib kiritdi va asosladi. Faoliyat nazariyasi asosida S.L. Rubinshteyn faoliyat tushunchasini subyektdan obyektga o'tish deb kiritadi. S.L.Rubinshteyn faoliyatning ikkinchi bosqichini obyektidan subyektdan qarab borgan aloqadan iborat deb hisoblaydi.

“Faoliyat”, “harakat” tushunchalarining fundamental psixologik tushunchalari A. N.Leontyev ishlarida yoritilgan. Faoliyat - subyektning bir-biriga bog‘langan realligining o‘zaro ta’sir ko‘rsatishi deb bilgan. A.N.Leontyev, reallikning bola ongida aks ettirilishi - “ta’sir”ning natijasi bo‘lmay, o‘zaro tahsir, yahni bir-biriga duch kelgan jarayonlarning natijasidir, deb hisoblaydi.

A. N. Leontyev va S.L. Rubinshteynning o‘qitish amaliyotidagi xulosalariga qaraganda, matematik tushunchalarni shakllantirishda faoliyat shakllarining ishlanmasi va ishlatilishi hamda ta’limdagi faoliyat tamoyillarining bir-biriga ketma-ket o‘tkazilishi eng foydali va natijali yo‘nalishdir.

F.N.Blixer ko‘p yillar bolalarda matematik tasavvurlarini o‘stirish masalalari ustida ishladi. U quyidagi kitoblarni yozdi: «Bolalar bog‘chasi va nulevoy guruhda matematika», «Didaktik o‘yinlar», «Birinchi sinfda qiziqarli o‘yinlar va mashqlar», 1932, 1934, 1938, 1945, 1958-yillardagi tarbiya dasturlarining matematikaga o‘rgatish bo‘limini ishlab chiqdi.

A.M. Leushina o‘zining butun hayotiy faoliyati davomida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga sanoqni o‘rgatish masalalari bo‘yicha ish olib bordi, Leushinaning pedagogik ishlari: Bolalarni bog‘chada sanashga o‘rgatishga tayyorlash temasi 1959-1961-yillardan boshlab bosilib chiqdi. «Bolalar bog‘chasida sanoq mashg‘uloti» 1963-yilda bosilib chiqdi. Juda ko‘p maqolalari «Дошкольная воспитания» jurnalida e’lon qilingan.

50-90 yillarda O‘zbekistondagi bolalar bog‘chalari elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi asoslari rivojlanishi bo‘yicha ko‘pgina pedagoglar ish olib bordilar. Jumladan, H.U. Bikbayeva 1973-yildan boshlab, rossiyalik pedagoglar, A.M. Leushina, A.A. Stolyar, L. S Metlinalarning ishlarini ko‘rib chiqib, ularning hammasi bizning O‘zbekiston bolalar bog‘chalariga to‘g‘ri kelmasligini isbotladi va yangi dastur yaratdi. Metodistlar X.I. Qosimova, Z.I. Ibrohimovalar bilan birgalikda 1995-yili «Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni, shakllantirish» mavzusida O‘rta va Oliy pedagogika bilim yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma tayyorlandi.

N.U. Bikbayeva X.I. Qosimovalar tomonidan respublikadagi pedagogika oliy o‘quv yurtlari uchun «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish asoslari va metodikasi» kursi bo‘yicha dastur tayyorlandi.

M.Jumayev tomonidan “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi” 2007 yilda nashr etildi.

Rus olimlaridan Mihaylova A., Nosova E.D., Stolyar A. A., Polyakova M. Y.I. Tixeyevalar o‘z ilmiy ishlarini taqdim etganlar.

MUHOKAMALAR

“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarida belgilangan elementar matematik malakalarni rivojlantirishning mazmuni maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida har bir bolada sodda matematik malakalarni shakllantirishni ko‘zda tutadi.

Maktabgacha yoshdan bolalarda matematik bilimlarning yetarli bo‘lishiga katta ahamiyat berish muhimdir. Chunki, inson hayoti davomida matematik hisob-kitoblarga tez-tez duch keladi, ya‘ni matematik bilimlar har qadamda kerak bo‘ladi. Agar biz maktabgacha yoshdan bolalarni matematika olamiga turli qiziqarli usullardan foydalangan holda olib kira olsak, matematik bilimlar bilan yetarli darajada qurollantirsak, ular maktabda a‘lo baholarga o‘qib, yuqori natijalarga erishadilar, hayoti davomida xalqimiz uchun foydali kasbni tanlash va chuqur egallashda qiynalmaydilar. Chunki qaysi kasbni olmaylik uni mahorat bilan bajarishga albatta matematik bilimlar kerak bo‘ladi. Shu sababli turli ta‘limiy usullar, qiziqarli she‘rlar, topishmoqlar orqali bolalarning yoshiga mos matematik bilimlar berib borishga katta ahamiyat berish muhimdir.

Bolada bilish kompetensiyasining shakllanishi bu mantiqiy tafakkurning shakllanishi bilan bog‘liq. Matematik tushunchalarni ilk yoshda shakllantirish orqali kelajakda mantiqiy fikrlashi yuksak rivojlangan insonni tarbiyalashga erishish mumkin.

Bugungi kunda bolalarda elementar matematik tushunchalarni shakllantirishning dolzarb masalasi bu – qanday qilib predmetlar, voqealar, va ko‘rinishlar o‘rtasidagi oddiy aloqalarni tushunish va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qilishini hosil qiluvchi mukammal metodik usullarni ishlab chiqishdir. Savodga o‘rgatishning ilg‘or usullarini tadbiq etish orqali sodda matematik tushunchalar mohiyatini bola tasavvurida erta yosh bosqichlarida samarali shakllantirish mumkin. Shuning uchun tadqiqotchilar hali hanuz ushbu metodikalar yuzasidan tajriba-sinov ishlarini davom ettirmoqdalar.

Ilk matematik tushunchalarning qanchalik aniq va mukammal bo‘lishi, bolalarda mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo‘lishini ta‘minlaydi. Ya‘ni matematika bolalarni mantiqiy fikrlashga - to‘g‘ri fikrlash, to‘g‘ri fikrlardan to‘g‘ri xulosalar chiqarishga o‘rgatadi, shu bilan birga nutqning takomillashuviga katta yordam beradi. Ilk matematik tushunchalar bolalarning yoshiga mos tarzda qiziqarli qilib o‘rgatilsa, samarali natijalarga erishiladi. Bolalarda umumiy bilimlar bilan birgalikda o‘ziga bo‘lgan ishonch, mustaqil fikrlash, o‘z fikrini chiroyli ifoda eta olish kabi fazilatlar shakllanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiyani tarbiyachi amalga oshiradi. U pedagogik jarayonda markaziy o'rinni egallaydi. Shuning uchun tarbiyachi o'z sohasini chuqur bilishi, har xil metodik vositalarni yaxshi egallagan, puxta pedagogik-psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonida ularga oddiy matematik tushunchalarni o'rgatibgina qolmay, ayni vaqtda bolalarning mantiqiy tafakkurini o'stirish, mustaqillik faoliyatini shakllantirish, maqsadga intilish, topshirilgan vazifani ma'suliyat bilan bajarish, o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishish, qat'iyatlilik, muomala madaniyatini shakllantirish ham muhimdir.[2]

NATIJALAR

Ma'lumki, bolani maktabga tayyorlash asosini matematik, nutqiy, o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirganlik sifati tashkil etadi. Boshlang'ich matematik tushunchalar sifatida asosan bolalarda quyidagi tushunchalarni shakllantirishga e'tibor qaratiladi:

- Olamni idrok etish ko'nikmasi;
- Matematik o'yinlarni o'ynash malakasi;
- Miqdoriy munosabatlarni mustahkamlash;
- Geometrik shakllar haqidagi tasavvurlarni kengaytirish;
- Fazoda yo'nalish olishini takomillashtirish;
- Vaqtni aniqlash tasavvurlarini tarkib toptirish;
- Raqamlar, elementar hisob-kitob amallarini bajara olish;

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim berish jarayonini takomillashtirishda bo'lajak pedagoglarning ilmiy va uslubiy ta'minlanganligi, ularning kasbiy tayyorgarligi asosiy masalalardan sanaladi. Ayniqsa, bolalarda matematik tasavvur va bilimlarni rivojlantirish ularning intellektual jihatdan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishida o'ziga xos o'ringa ega.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim berish jarayonini takomillashtirishning asosiy vazifalaridan biri bo'lajak pedagogning ilmiy va uslubiy ta'minlanganligi, uning kasbiy tayyorgarligini oshirishdan iborat. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda miqdor va son, buyumlarning katta ligi va shakli, geometrik figuralar haqidagi tushunchalarni shakllantirish uchun bir xil harakat usullarini har xil vaziyatlarda va turli ko'rgazmali materiallar bilan ko'p martalab aytib ko'rsatish ularni bolalar o'zlashtirishlariga imkon beradi.

Umumlashtirish va abstraktlashtirish qobiliyati predmetlarning xususiyatlarini aniqlash va shu xususiyatlarga qarab mazkur predmetlarni bir-biriga taqqoslash hamda guruhlariga ajratish asosida o'sib boradi. Shuning uchun bola maktabga borguniga qadar unda matematik tasavvurlarni shakllantirish uchun maktabgacha ta'lim

tashkilotlarida barcha o'quv-tarbiya ishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq ravishda ish olib boriladi. Fan-texnika nihoyatda jadal rivojlanayotgan bugungi davrda bolalarning turli sohalaridagi tajribalarni sodda holda o'rganishi va ulardan amaliyotda foydalana olishi uchun ularning maktabgacha yoshdan kerakli va zarur bilimlarni egallashlariga jiddiy e'tibor berishimiz lozim. Ayniqsa, matematik bilimlar bola hayotida, uning har tomonlama rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Ilk matematik tushunchalarning qanchalik aniq va mustahkam bo'lishi bolalar tafakkurining, ulardagi analiz va sintez, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo'lishini ta'minlaydi.[3]

Matematik bilimlar bolada mantiqiy tafakkur, intellektning faollashuvi va tushunchalar haqidagi tasavvurni kengaytirish manbayi sifatida xizmat qiladi. Shu bois ta'limiy faoliyatlar mazmunini takomillashtirish, jarayonni didaktik manbalar bilan boyitib borish, amaliy ishlar va turli interfaol usullardan foydalanish ko'lamini kengaytirishni taqozo etadi.

XULOSA

Bolalalik – insonning butun dunyoni bilishga, o'rganishga bo'lgan katta qiziqishlar uyg'onadigan eng go'zal pallasidir. Bola ichki energiyasi shu qadar yuqori sur'atni namoyon qiladiki, kattalar ko'pincha bu energiyani jilovlashga harakat qiladilar.[4] Ammo yillar davomida olib borilayotgan tadqiqotlar bu jarayonlarga nisbatan teskari munosabat bildirishni nazarda tutmoqda. Ya'ni, bola harakatlarini cheklash emas, balki turli faoliyatlarga yo'naltirish zarurligi ta'kidlanmoqda.

Bolani savodga tayyorlash bu oddiy va oson jarayon emas. Pedagogdan yuksak mahorat va sabr talab qiladigan, kasbiy bilimlarni yuqori darajada o'zlashtirishni taqozo etuvchi holatdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati sifatida o'yinlar bu jarayonda tarbiyachiga ko'makchi sifatida xizmat qiladi. O'yin o'z mazmuni orqali bolani har qanday sohaga tayyorlash vazifasini bajaradi. Shuning uchun bugungi kunda maktabgacha yoshdan boshlab bolalarni aniq fanlarni egallash malakasini shakllantirishga yo'naltirilgan o'qitish uslublarini ishlab chiqarishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son qaroriga 1-ILOVA "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning DAVLAT STANDARTI".
2. Yuldasheva Dilshoda To'lg'ina (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. Science and innovation, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521

3. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
4. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
5. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
6. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANTIRISHIDA INTERFAOLO ‘YINLARDAN FOYDALANISHAD Ibroximovna IQRO 2 (2), 750-567
7. Develop creativity in students opportunities for innovation A.D.Ibrokhimovna - International journal of advanced research in education, technology and /2/16
8. Caregivers in the system of higher education that creative potential development options. D.I.Asqarova. International scientific research journal 4, 1-13
9. Use of innovative technologies in the educational process to develop students' creativity. A.D.Ibrokhimovna, Y.D.Tolkinovna - International journal of advanced research in education, technology and management 2023/2/16
10. Askarova, D. (2022). FORMATION OF CREATIVITY AND BOOKREADERS QUALITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION. *Science and innovation*, 1(B8), 1039-1044.
11. Askarova, D. I. (2022). The Role Of Folk Pedagogy In The Development Of Creativity Of Students Of Higher Educational Institutions. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(02), 89-96.
12. Dilafruz, A. (2022). Maktabgacha Yoshdagi Bolalarda Va Oilada Gender Xususiyatlarni Shakllantirish Omillari. *Innovation In The Modern Education System*, 2(18), 183-189.
13. Askarova, D. I. (2022). USE OF INTERACTIVE METHODS IN DEVELOPING CREATIVITY OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(10), 92-97.
14. Askarova, D. I., & Jabborova, M. K. (2022). The Introduction Of Gender Issues In Preschool Education On The Example Of Folk Pedagogy. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(05), 81-87.